

TOMASZ R. DĘBOWSKI ▶▶

Uniwersytet Wrocławski

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9933-8911>

Polskie Stronnictwo Ludowe wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 2015–2019

The Polish People's Party towards Russia, Ukraine and Belarus in 2015–2019

Abstract

Eastern policy is one of the most important areas of Polish foreign policy. It regards the countries (of the former Soviet Union), that do not belong to the Euro-Atlantic structures. In 2015, Law and Justice won the parliamentary elections in Poland. Witold Waszczykowski was assigned as the head of the Ministry of Foreign Affairs, and was replaced in January 2018 by Jacek Czaputowicz. The aim of the study is to find an answer to the question: what was the attitude of the Polish People's Party to Russia, Ukraine and Belarus in 2015–2019 and what premises influenced its shape? A working hypothesis was adopted: "The Polish People's Party in 2015–2019 opted for a partnership model of Poland's relations with Russia, Ukraine and Belarus, shaped on the basis of pragmatic premises". The time limit for the research covered the period from July 17th, 2015 to November 11th, 2019. The analysis of the collected material made possible to answer the question (contained in the introduction to the article), and also confirmed the validity of the adopted working hypothesis. Moreover, it showed that for the Polish People's Party, matters concerning eastern policy were not the leading thread in the reflection on Polish foreign policy.

Keywords: Polish People's Party, Russia, Ukraine, Belarus, Polish eastern policy

Польская народная партия в отношении России, Украины и Беларуси в 2015–2019 гг.

Аннотация

Восточная политика является одним из важнейших направлений польской внешней политики. Это касается стран бывшего Советского Союза, не входящих в евроатлантические структуры. В 2015 году на парламентских выборах в Польше победила партия «Право и справедливость». Витольд Вашиковский возглавлял Министерство иностранных дел, которого в январе 2018 года сменил Яцек Чапутович. Цель исследования – найти ответ на вопрос, каким было отношение Польской народной партии к России, Украине и Беларуси в 2015–2019 годах и какие предпосылки повлияли на его формирование? Была принята рабочая гипотеза: «Польская народная партия в 2015–2019 годах выбрала партнерскую модель отношений Польши с Россией, Украиной и Беларусью, сформированную на основе прагматических предпосылок». Срок проведения исследования охватил период с 17 июля 2015 г. по 11 ноября 2019 г. Анализ собранного материала позволил ответить на вопрос, содержащийся во введении к статье, а также подтвердил справедливость принятой рабочей гипотезы. Более того, она показала, что для Польской народной партии вопросы восточной политики не были ведущей нитью в размышлениях о польской внешней политике.

Ключевые слова: Польская народная партия, Россия, Украина, Беларусь, восточная политика Польши

Wstęp

Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) jest partią neoagrarną¹ o specyfice centrowej, bazującą na wartościach ludowych, narodowych i chrześcijańskich.

¹ Przemysław Szustakiewicz pisał: „Agraryzm zmienia się pod wpływem doświadczeń z ostatnich lat. Dynamika rozwoju społecznego i gospodarczego Polski powoduje, że nie można reprezentować interesów cały czas zmniejszającej się bazy społecznej, jaką są chłopcy, bowiem w takim wypadku PSL stałoby się swego rodzaju związkami zawodowymi rolników, tym różniącym się od innych związków zawodowych, że posiadającym reprezentację w parlamencie. Neoagraryzm ma przystosować idee agrarystyczne do współczesnej Polski. Jest on ideologią, w której »jest uwzględniona potrzeba przewartościowania roli warstwy chłopskiej i dostosowania form życia społeczno-gospodarczego do wymogów rewolucji naukowo-technicznej. Neoagraryzm nawiązuje do nauki społecznej Kościoła i postuluje zasadę pomocniczości, prymat pracy przed kapitałem, odrzucenie monetaryzmu i neoliberalizmu

Od 1990 r. odgrywało istotną rolę w kształtowaniu życia politycznego w RP. W latach 1993–1997, 2001–2003 oraz 2007–2015 współtworzyło koalicje rządowe, współpracując z Sojuszem Lewicy Demokratycznej, Unią Pracy oraz Platformą Obywatelską. W wyborach parlamentarnych 2015 r. ludowcy wprowadzili do Sejmu 16 posłów, co w porównaniu z elekcją z 2011 r. oznaczało utratę 12 mandatów, czyli ponad 40% stanu posiadania (*Wykaz...*, 2015, s. 42; *Wykaz posłów...*, 2011, s. 38). Poparcia nie udzieliło im 61% wcześniejszych zwolenników, z których wielu zagłosowało na kandydatów Prawa i Sprawiedliwości (PiS) (*Przeptyw...*, 2015, s. 4–6). Był to najslabszy wynik wyborczy partii w historii jej startów, który zaowocował przejściem ludowców do opozycji (Majorek, 2021, s. 22). Spadek notowań PSL spowodowany był negatywną oceną działalności koalicyjnego rządu Platformy Obywatelskiej i Stronnictwa Ludowego, dla którego znacznym obciążeniem wizerunkowym była „afera taśmowa”, w której istotną rolę odgrywali czołowi politycy Platformy Obywatelskiej. Warto zauważyć, że już w 2011 r. wyborcy PSL częściej niż przeciętnie wyrażali opinię, iż ich sytuacja materialna uległa pogorszeniu (*Elektorat...*, 2017, s. 2). W kampanii parlamentarnej 2015 r. PiS skutecznie odwoływało się do tych emocji, wysuwając szereg postulatów, których realizacji oczekiwali Polacy (Maliszewski et al., 2016, s. 24 i n.; Popielec, 2017, s. 72). Wybory 2019 r. przyniosły poprawę notowań PSL, które wprowadziło do Sejmu 30 posłów, uzyskując tym samym najlepszy wynik od 1993 r. Osiągnięcie ludowców było następstwem pozyskania części elektoratu Kukiz 15 (Wilczyński, 2019, s. 104). Zaznaczmy jednak, że PSL i Kukiz 15 w stosunku do wyniku elekcji z 2015 r. straciły wyborców (Grosse, 2019).

Przegląd dokumentów programowych PSL z lat 2015–2019 – pierwszej kadencji rządu PiS – wskazuje, że ludowcy w ograniczonym zakresie podejmowali w nich sprawy zagraniczne². Dodajmy, że podobnie ocenia

---

oraz dążenie do systemu regulowanej gospodarki wolnorynkowej» (cyt. za: Jackowski, 2011)² (Szustakiewicz, 2010, s. 221–222).

² PSL w Sejmie VIII kadencji posiadało przedstawiciela w Komisji Spraw Zagranicznych. Jego reprezentantów nie było natomiast w: Parlamentarnym Zespole ds. Białorusi, Parlamentarnym Zespole ds. współpracy Polsko-Białoruskiej, Podkomisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskiego projektu uchwały w sprawie pojednania polsko-ukraińskiego, Podkomisji nadzwyczajnej do rozpatrzenia poselskich projektów ustaw: o ustanowieniu Narodowego Dnia Pamięci Męczennstwa Kresowian; o ustanowieniu 11 lipca Narodowym

ich aktywność na tym polu w okresie od 2001 do 2015 r. Joanna Saneczka-Tyczyńska (2018, s. 305). Analogiczna refleksja nasuwa się po lekturze dwóch tekstów Grzegorza Tokarza, których cezura czasowa obejmowała lata 2004–2015 (2020, s. 123; 2013, s. 129 i n.). Z kolei Mirosław Habowski był zdania, że w ostatniej dekadzie XX wieku oraz na samym początku kolejnego stulecia PSL miało wyraziste i obszerne przedstawione stanowisko w sprawach międzynarodowych. W tym okresie – pisał – szczególną aktywnością wykazywali się Janusz Dobrosz, Tadeusz Samborski oraz Franciszek Stefaniuk (2004, s. 159–169). Nadmienmy, że w dociekaniach przywołanych wyżej badaczy pojawiały się wątki dotyczące polskiej polityki wschodniej, którą Ministerstwo Spraw Zagranicznych zalicza do najważniejszych wymiarów polityki zagranicznej RP. Dla potrzeb dalszych rozważań przyjmijmy za Habowskim, że polska polityka wschodnia jest „polityką Rzeczypospolitej wobec państw posowieckich, nienależących obecnie do struktur euroatlantyckich” (2011, s. 90).

W dokumentach programowych Stronnictwa z lat 2015–2019 bezpośrednie odniesienia do tej problematyki znajdują się wyłącznie w deklaracji *Blisko ludzkich spraw* (2015). Podkreślono w niej, że „Polski nie stać na prowadzenie polityki opartej na niechęci do sąsiadów, będących znaczącymi partnerami zagranicznymi”. Wobec powyższego zalecono budowanie dobrych relacji ze wszystkimi sąsiadami RP, a w tym z Rosją. Wskazano również na konieczność „przywrócenia pokoju na Ukrainie i tworzenia dobrych relacji Rosji z Ukrainą”. „Chcemy demokracji i wolności dla Ukrainy” – deklarowali ludowcy (*Deklaracja wyborcza...*, 2015, s. 30). Z kolei w programie wyborczym *Łączymy Polaków* (2019), wątki odnoszące się do polskiej polityki wschodniej rozwijane były pośrednio. Zapisano w nim, że istotnym elementem polityki zagranicznej RP powinny być m.in. dobre relacje z partnerami, z którymi Polska współpracuje w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zwrócono również uwagę na fakt, że „Bezpieczeństwo energetyczne Polski nie może być uzależnione od kaprysów i szantażu rządów innych państw” (*Łączymy...*, 2019, s. 24).

Przywołane powyżej stanowiska w ograniczonym zakresie dostarczają informacji dotyczących stosunku PSL do państw leżących w orbicie polskiej polityki wschodniej. Pogłębiona kwerenda pozwoliła ustalić, że dokumenty programowe tej partii nie są jedynymi źródłami informacji odnoszącymi się do tych właśnie spraw. Jak również, że uwaga Stronnictwa skupiała się na trzech państwach – Rosji, Ukrainie i Białorusi. Celem niniejszego opracowania jest zatem udzielenie odpowiedzi na pytanie, jaki był stosunek PSL do Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 2015–2019 oraz jakie przesłanki wpływały na jego kształt? W związku z powyższym sformułowano następującą hipotezę roboczą: PSL w latach 2015–2019 opowiadało się za partnerskim modelem relacji Polski z Rosją, Ukrainą i Białorusią, kształtowanym na podstawie pragmatycznych przesłanek. Nadmienimy, że przyjęta cezura czasowa obejmuje okres od 17 lipca 2015 r. (postanowienie prezydenta Bronisława Komorowskiego o terminie wyborów parlamentarnych) do 11 listopada 2019 r. (koniec ósmej kadencji Sejmu RP).

W celu realizacji przyjętego założenia oraz celów badawczych odwołano się do metod jakościowych, a więc analizy wypowiedzi polityków PSL. Materiał badawczy pozyskano w drodze kwerendy piśmiennictwa, dotyczącego stosunku ludowców do Rosji, Ukrainy i Białorusi, w latach 2015–2019. W konsekwencji powziętych ustaleń tekst przyjął układ podmiotowo-problemy, w którym odniesiono się do spraw: stosunku PSL do Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 2015–2019, przesłanek wpływających na jego ukształtowanie, a także propozycji działań zmierzających do niwelowania napięć w relacjach RP z tymi państwami. Zawartość opracowania wpisuje się zatem częściowo w nurt wcześniejszych dociekań Joanny Saneckiej-Tyczyńskiej, Mirosława Habowskiego oraz Grzegorza Tokarza.

Rosja

W PSL Rosja postrzegana była jako państwo prowadzące agresywną politykę zagraniczną, zmierzającą do rozbicia Unii Europejskiej oraz NATO, a także skłócenia Polski z jej sąsiadami. Ludowcy uważali również, że jest ważnym partnerem gospodarczym dla RP, a zwłaszcza dla rodzimych producentów żywności oraz jej eksporterów. Z uwagi na to postulowali utrzymanie „kontaktów politycznych, gospodarczych i – niejawnych – dyplomatycznych”

z tym państwem (Mrozek, 2015, s. 8). Politycy PSL byli zwolennikami zniesienia sankcji gospodarczych nałożonych na Rosję w następstwie jej agresywnych działań, które zdestabilizowały sytuację na wschodzie Ukrainy i doprowadziły do aneksji Krymu. Przy czym Stronnictwo podkreślało, że restrykcje powinny zostać wycofane, gdy Rosja zacznie respektować prawa człowieka (Mrozek, 2015, s. 9).

Wiosną 2016 r. Rada Krajowa PSL przyjęła uchwałę, w której apelowała o cofnięcie embarga Unii Europejskiej wobec Rosji, ze względu na straty ponoszone przez polskich rolników (*PSL chce zniesienia...*, 2016). Propozycja spotkała się z negatywnym przyjęciem przez część komentatorów, którzy uważali, że balansująca na progu wyborczym partia próbuje w ten sposób przypomnieć wyborcom o sobie, pomijając fakt, iż międzynarodowe sankcje doprowadziły do deeskalacji konfliktu na wschodzie Ukrainy (Noch, 2016)³. Prezes PSL – Władysław Kosiniak-Kamysz, odpowiadając na powyższy zarzut wskazał, że pomimo podjęcia tych kroków Polska nadal kupuje rosyjski węgiel. Ponadto, Niemcy również współpracują gospodarczo z Rosją, dlatego sankcje ekonomiczne i polityczne mają wyłącznie deklaracyjny charakter (Romanowski, 2021, s. 334).

Pod koniec kwietnia 2017 r. lider PSL w wywiadzie dla TVP Info, a także na antenie Polsat News ponowił propozycję zmniejszenia presji gospodarczej na Rosję, przy jednoczesnym wzmacnianiu nacisku politycznego. Nie sprecyzował jednak, na czym miałyby on polegać. Przypomniał również o stratach w sektorach owoców, warzyw, a także produktów mleczarskich i mięsnych. (*Kosiniak-Kamysz: sankcje...*, 2017; *Gość...*, 2017).

W tym samym duchu wypowiadał się również inny prominentny polityk PSL – Marek Sawicki. Zaznaczył, że Ukraina, pomimo konfliktu z Rosją nie przedłużyła sankcji gospodarczych wobec tego państwa. Dlatego polski rząd powinien rozpatrzyć możliwość wznowienia rozmów z Rosją, w zakresie zniesienia rosyjskiego embarga na europejską żywność (Sawicki, 2016).

---

³ Zaproponowana przez Jakuba Nocha ocena wpływu sankcji na politykę Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy okazała się nietrafiona. 24 lutego 2022 r. doszło do eskalacji wojny, toczącej się między tymi państwami od 2014 r. Przypomnijmy, że pod koniec grudnia 2021 r. Rosja wysunęła żądania dotyczące „militarnej neutralizacji krajów Europy Środkowej, które przystąpiły do NATO oraz traktatowego zakazu wstąpienia Ukrainy do tej organizacji” (*Agresja...*, 2021, s. 30).

Dodajmy, że propozycja łagodzenia sankcji ekonomicznych pojawiała się również w wypowiedzi europosłanki PSL Urszuli Paśławskiej oraz podczas sejmowych debat dotyczących informacji ministra spraw zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej (2016–2019) (Teśławski, 2018; Kosinak-Kamysz, 2017).

Ludowcy opowiadali się za wznowieniem zawieszonoego przez rząd PiS małego ruchu granicznego z Rosją, który – jak oceniali – przynosił wymierne korzyści gospodarcze, zwłaszcza dla województw warmińsko-mazurskiego i pomorskiego, ale także wpływał na kształtowanie dobrych relacji pomiędzy mieszkańcami strefy przygranicznej (Paśławska, 2017). Dodajmy, że nawet po rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2014 r. koalicyjny rząd Platformy Obywatelskiej i PSL nie podjął kroków ograniczających przepływ ludzi, towarów i usług w tych regionach. Zdaniem PSL, decyzja o zamknięciu małego ruchu granicznego stała się pretekstem dla Rosji, aby w swoich przekazach medialnych wzmocnić narrację o polskiej rusofobii (Teśławski, 2018). O jego przywrócenie apelował m.in. Kosiniak-Kamysz w liście adresowanym do premier Beaty Szydło, a także Urszula Paśławska w interpelacji kierowanej do ministra spraw wewnętrznych i administracji (*PSL chce przywrócenia...*, 2017; Paśławska, 2016). Politycy PSL uważali, że dobrą przesłanką do wznowienia małego ruchu granicznego mogą być mistrzostwa świata w piłce nożnej, których rozgrywki planowano na lato 2018 r. w Rosji. Argumentowano, że „województwo warmińsko-mazurskie mogłoby być idealną bazą wypadową podczas trwania mundialu dla turystów z całego świata” (*Przywróćmy...*, 2019). Ponadto na forum sejmowej Komisji Spraw Zagranicznych wspierali projekt uchwały w sprawie wznowienia Małego Ruchu Granicznego z Obwodem Kaliningradzkim (2016)⁴.

PSL stało na stanowisku, że konieczna jest ochrona rodzimego górnictwa przed importem taniego węgla kamiennego z Rosji. Jako środek zaradczy proponowano wprowadzenie embarga na wwóz tego surowca do Polski, zwłaszcza że rosyjski rynek pozostawał zamknięty dla polskich produktów rolnych (*PSL chce embarga...*, 2019; *PSL za...*, 2019). Kosiniak-Kamysz podczas konferencji *Transformacja energetyczna ponad podziałami* (styczeń 2019

---

⁴ 16 grudnia 2016 r. projekt został skierowany do pierwszego czytania w komisjach (*Druk nr 1169...*, 2016).

r.), wskazał na zagrożenia dla bezpieczeństwa energetycznego RP, wynikające z uzależniania się polskich elektrowni od dostaw rosyjskiego węgla (*Lider PSL...*, 2019). Dodajmy, że w tym środowisku sprawy bezpieczeństwa energetycznego rozpatrywane były również w kontekście współpracy PKN Orlen z rosyjskimi dostawcami ropy. Ludowcy negatywnie ocenili działania prezesa koncernu – Wojciecha Jasińskiego, któremu zarzucili zawarcie niekorzystnego kontraktu na zakup ropy naftowej od Rosnieftu (2016).

Przez najbliższe lata – czytamy na łamach „Zielonego Sztandaru” – dwie trzecie ropy kupowanej przez płocką rafinerię będzie pochodziło od naszego wschodniego sąsiada. (...) Razem z innym kontraktem (również na zakup rosyjskiej ropy) Orlen niemal uzależnił się od Rosji. Gdyby teraz z przyczyn politycznych zapadła decyzja o wstrzymaniu dla nas dostaw, płocka rafineria znalazłaby się w bardzo trudnej sytuacji (Zieliński, 2016).

Dlatego Polska powinna dbać o dywersyfikację źródeł pochodzenia energii i podpisywać kontrakty z innymi dostawcami, np. Arabią Saudyjską. Ludowcy uważali bowiem, że działania te wzmocnią jej pozycję negocjacyjną, nie tylko w wymiarze gospodarczym, ale także politycznym, zwłaszcza w obliczu konfliktu interesów gospodarczych Rosji i Arabii Saudyjskiej. Zdaniem posła Piotra Zgorzelskiego, „Dobry menadżer potrafiłby wykorzystać nadarzającą się okazję. Można było poczekać i pozwolić, aby obaj producenci ropy, którym bardzo zależało na polskim rynku, zaczęli walczyć o niego. Niestety, zabrakło wizji, a może przede wszystkim umiejętności” (Zieliński, 2016).

Lista zarzutów „Zielonego Sztandaru” wobec prezesa PKN Orlen była szersza i obejmowała także negatywną ocenę jego poczynañ z okresu, gdy był ministrem skarbu (2005–2007). Tygodnik przypomniał, że podpisał wówczas długoterminową umowę na dostawy gazu z Rosji, bez należytego przeanalizowania dokumentów, które zostały mu przedłożone. Warto zauważyć, że Waldemar Pawlak, który należał do grona krytyków Jasińskiego, sam mierzył się z zarzutami Najwyższej Izby Kontroli, odnoszącymi się do negocjowania i zawierania umów gazowych w latach 2009–2010 oraz realizacji Terminala LNG w Świnoujściu (Wiech, 2018; *Waldemar...*, 2018). Dodajmy także, że posłowie PSL podczas sejmowych debat dotyczących informacji ministra spraw zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej (2016–2019)

krytycznie odnosili się do działań rządu, które miały ograniczyć zagrożenia dla bezpieczeństwa energetycznego państwa, wynikające z realizacji projektu Nord Stream 2 (Kosiniak-Kamysz, 2017).

Ukraina

Ludowcy stosunki pomiędzy Polską a Ukrainą oceniali jako trudne, z racji obciążających je zaszłości historycznych, w szczególności zaś tych, które zaistniały w okresie pierwszego półwiecza minionego stulecia. PSL opowiadało się za partnerskimi relacjami z tym państwem, których fundament – co podkreślano wielokrotnie – stanowić miały prawda historyczna i wspólnota interesów. W tym kontekście z dezaprobatą odnoszono się do praktyki nadawania ulicom ukraińskich miast imienia Stepana Bandery (*PSL: zamordowani...*, 2018; *Szef PSL...*, 2017). Wobec tego wzywano Ministerstwo Spraw Zagranicznych do podjęcia kroków, które skłoniłyby władze w Kijowie do ograniczenia antypolskich działań ukraińskich nacjonalistów (Kosiniak-Kamysz, 2016). Przypominano również, że środowiska kresowian oczekują bezwzględnego podjęcia rozmów z Ukrainą, dotyczących ekshumacji ofiar zbrodni na Wołyniu (Tustanowska, 2018). 11 lipca 2016 r. Klub Parlamentarny PSL, wraz z Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, zorganizował uroczyste obchody 73. rocznicy zbrodni wołyńskiej. Wydarzenie to współgrało z kampanią PSL zmierzającą do ustanowienia 11 lipca dniem pamięci ofiar ludobójstwa dokonanego przez OUN-UPA. Ludowcy uważali, że „Historyczna prawda o ludobójstwie na Kresach Wschodnich II RP nie może stanowić elementu gry politycznej, nie może być zakładnikiem geopolityki. Zbrodnię i jej sprawców należy potępić, a ofiarom i bohaterom oddać należny szacunek” (*PSL: niech...*, 2016).

W październiku 2016 r. PSL udzieliło poparcia dla *Deklaracji Pamięci i Solidarności Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Rady Najwyższej Ukrainy*. Dokument w stonowanej formie odnosił się do przywołanej problematyki, postulując intensyfikację bezstronnych badań historycznych, rozwijanie współpracy na tym polu, jak również powstrzymywanie sił prowadzących do waśni pomiędzy Polakami i Ukraińcami (*Deklaracja Pamięci...*, 2016). W kontekście problematyki spraw trudnych, obciążających relacje polsko-ukraińskie, należy przywołać również reakcję PSL na inicjatywę

deputowanego Oleha Musija, który w Radzie Najwyższej Ukrainy złożył projekt rezolucji upamiętniającej „ofiary ludobójstwa dokonanego przez państwo polskie na Ukraińcach w latach 1919–1951” (3 sierpnia 2016)⁵. Ludowcy skierowali apel do ukraińskich parlamentarzystów, w którym wyrazili nadzieję, że nie dojdzie do przyjęcia tej uchwały (4 sierpnia 2016). „Państwo Polskie – podkreślili – w przeciwieństwie do władz ukraińskich, nigdy nie dążyło do fizycznego wyeliminowania obywateli pochodzenia ukraińskiego na terenie Polski. Obywatele Polski pochodzenia ukraińskiego, posiadali te same prawa, co rdzenna ludność polska” (*Nie ma...*, 2019). „Działania zbrojne podejmowane przez Polaków – dodał Piotr Zgorzelski, które parlament ukraiński planuje nazwać ludobójstwem, miały charakter tylko i wyłącznie obronny. Nie można nazywać ofiary napastnikiem. Jest to próba fałszowania historii, która musi spotkać się z naszym stanowczym sprzeciwem” (Oworuszko, 2016). W tym miejscu warto nadmienić, że PSL wsparło *Uchwałę Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 grudnia 2015 r. w sprawie uczczenia 82. rocznicy Wielkiego Głodu na terenach obecnej Ukrainy i oddania hołdu jego polskim ofiarom (Sejm podjął...*, 2015, s. 26).

Okupację Krymu oraz zaangażowanie Rosji w konflikt na wschodzie Ukrainy ludowcy postrzegali jako przejawy jej imperializmu, stanowiącego szersze zagrożenie, m.in. dla Polski oraz europejskich państw powstałych w następstwie rozpadu ZSRR. W związku z tym wysiłek militarny Sił Zbrojnych Ukrainy ujmowali jako działania na rzecz bezpieczeństwa innych. PSL sceptycznie oceniało skuteczność międzynarodowych sankcji wobec Rosji, które – co podkreślono – nie poprawiły bezpieczeństwa Ukrainy (*Kosiniak-Kamysz: sankcje...*, 2017). W 2015 r. Stronnictwo sygnalizowało, że nie widzi możliwości dla przystąpienia Ukrainy do NATO. Uzasadniając swoje stanowisko wskazywało na trwający konflikt tego państwa z Rosją, a także na jego wewnętrzne problemy. Stronnictwo z rezerwą podchodziło do sprawy członkostwa Ukrainy w Unii Europejskiej w perspektywie kolejnych lat. Wykluczało również możliwość wysłania na terytorium tego państwa

---

⁵ Ta inicjatywa była reakcją na *Uchwałę Sejmu w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II RP w latach 1943–1945* (11 lipca 2016) (Рудницький, 2016).

polskich żołnierzy, którzy mieliby uczestniczyć w misji stabilizacyjnej lub rozjemczej (Mrozek, 2015, s. 6–7).

Pod koniec 2016 r. ponad połowa elektoratu PSL podobnie, jak Kukiz 15, PiS oraz Konfederacji Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja (KORWiN) opowiadała się za przyjmowaniem w Polsce uchodźców ze wschodniej Ukrainy⁶. Ludowcy nie obawiali się napływu ukraińskiej siły roboczej. Uważali, że pozwala ona utrzymać wzrost gospodarczy w sytuacji znaczących nieborów na rodzimym rynku pracy, a w tym również w sektorze rolnictwa. Powyższy punkt widzenia współgrał z odczuciami zdecydowanej większości Polaków (*Kosiniak-Kamysz: Bez...*, 2017; *Praca...*, 2016, s. 6). Prezes Kosiniak-Kamysz, odnosząc się do sprawy pracy zarobkowej Ukraińców, zwrócił uwagę na dwa związane z nią zagrożenia. Po pierwsze, przestrzegał przed zaistnieniem sytuacji powstania dużej i zarazem zamkniętej diaspory ukraińskiej. Jego zdaniem, izolowanie się tej zbiorowości od reszty społeczeństwa mogłoby prowadzić do powstawania antagonizmów, zamykania się kultur polskiej i ukraińskiej⁷. Po drugie, pochylił się nad wyzwaniem dotyczącym ryzyka odpływu ukraińskich pracowników z Polski do Niemiec oraz innych państw Europy Zachodniej. Polityk uważał, że konieczne jest podjęcie takich działań, które zachęcą Ukraińców do pozostania w Polsce, nie zaproponował jednak żadnych rozwiązań dla tego zagrożenia (*Z Atlanty...*, 2019). Nad problematyką pracy ukraińskich robotników w polskich gospodarstwach rolnych pochylił się również Adam Struzik, który krytycznie odniósł się do obowiązujących od stycznia 2018 r. przepisów dotyczących zatrudniania obcokrajowców. W jego opinii wdrożone regulacje znacznie skomplikowały ten proces, w sytuacji, gdy wielu rolników boryka się z problemem braku rąk do pracy (*Adam Struzik...*, 2018).

---

⁶ W Kukiz'15 – 54% wyborców aprobowало to rozwiązanie, w PSL – 56%, w PiS oraz KORWiN – 59%, a w Sojuszu Lewicy Demokratycznej – 66%. Zdecydowaną akceptacją dla przyjmowania uchodźców deklarowali sympatycy Platformy Obywatelskiej – 71%, Nowoczesnej – 84% oraz Partii Razem – 86% (*Stosunek...*, 2017, s. 13).

⁷ Katarzyna Andrejuk, analizując wyniki Europejskiego Sondaży Społecznego z 2018 r. wskazała, że w ocenie zwolenników PSL napływ migrantów niesie dla Polaków większe zagrożenia kulturowe niż ryzyka ekonomiczne. Analogiczny punkt widzenia był charakterystyczny dla wyborców partii KORWiN, PiS oraz Kukiz 15 (Andrejuk, 2020, s. 247–249).

Nadmieńmy, że podczas prac Sejmu VIII kadencji posłowie PSL poparli *Uchwałę Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie uwolnienia Nadii Sawczenko (Uchwała..., 2016)* oraz *Uchwałę Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 czerwca 2018 r. w sprawie uwolnienia obywateli Ukrainy przetrzymywanych w rosyjskich więzieniach z przyczyn politycznych (2018) (Głosowanie..., 2018)*. Pozytywnie zaopiniowali projekt ustawy o ratyfikacji Protokołu Wykonawczego między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy do Umowy o readmisji między Wspólnotą Europejską a Ukrainą, sporządzonej w Luksemburgu dnia 18 czerwca 2007 r., podpisanego w Warszawie dnia 24 kwietnia 2017 r. (Sosnowski, 2017). Uczestniczyli również w pracach nad poselskimi projektami uchwał w sprawie uwolnienia ukraińskiego reżysera Olega Sencowa (2016)⁸, a także w sprawie rosyjskiego ataku na okręty ukraińskiej marynarki na Morzu Azowskim (2018)⁹.

Białoruś

Przedstawiciele PSL rzadko wypowiadali się na tematy dotyczące Białorusi, zaznaczali jednak, że jest ona państwem niedemokratycznym, w którym dochodzi do fałszerstw wyborczych. Ludowcy deklarowali, że RP powinna wspierać społeczeństwo obywatelskie w tym państwie poprzez inwestowanie w rozwój młodego pokolenia Białorusinów, dla którego należy przygotować wymiany studenckie oraz programy stypendialne i edukacyjne. Ponadto, Polska powinna: znieść wizy dla Białorusinów, promować wartości demokratyczne i członkostwo w UE, propagować współpracę miast partnerskich, rozwijać kontakty gospodarcze z Białorusią oraz wykazać większą troskę o Polaków zamieszkujących na jej terytorium (Mrozek, 2015, s. 9–10).

Z umiarkowanym optymizmem ludowcy podchodzili do prób polskiej dyplomacji ocieplenia relacji z Białorusią, dostrzegając w tych poczynaniach szansę na poprawienie wzajemnych relacji gospodarczych (Sawicki, 2016). O wspieraniu inicjatywy władz RP, które zmierzają do demokratyzacji

---

⁸ 5 kwietnia 2016 r. projekt został skierowany do pierwszego czytania w komisjach (*Druk nr 387...*, 2016.).

⁹ 12 grudnia 2018 r. projekt został skierowany do pierwszego czytania w komisjach (*Druk nr 3092...*, 2018).

Białorusi, mówiła również Urszula Paślawska. Zaznaczała jednak, że „Polska nie powinna tworzyć na Białorusi antyrządowych ruchów, ale kontynuować linię polityczną sprzed rządów PiS – czyli politykę umiarkowaną, wspierając Polaków na Białorusi, organizacje pozarządowe i niezależne media” (Teślawski, 2018). W podobnym tonie utrzymana była wypowiedź Mieczysława Baszko, który był zwolennikiem szybkiego wprowadzenia w życie umowy o małym ruchu granicznym z tym państwem (Chołodowski, 2016).

Jesienią 2016 r. PSL udzieliło poparcia projektowi ustawy o ratyfikacji Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białorusi o współpracy w dziedzinie zapobiegania katastrofom, klęskom żywiołowym, innym poważnym wypadkom oraz usuwania ich następstw (Sosnowski, 2016). W tym okresie ludowcy pozytywnie oceniali również kierunek prowadzenia rozmów z Białorusią, obrany przez rząd PiS. Ich zdaniem przyczyniał się on do pewnego ocieplenia wzajemnych stosunków (Sawicki, 2016).

Konkluzje

W świetle przeprowadzonej analizy materiału badawczego możliwe było sformułowanie wniosków stanowiących odpowiedź na pytanie zawarte we wstępie artykułu, a także potwierdzających zasadność zaproponowanej tam hipotezy.

PSL w okresie od 2015 do 2019 roku opowiadało się za partnerskim modelem relacji Polski z jej wschodnimi sąsiadami, pomimo dostrzegania determinantów, które stanowiły dla nich obciążenie. Podobnie jak w latach wcześniejszych uważało, że stosunki te powinny być kształtowane na podstawie pragmatycznych przesłanek (Zięba, 2015, s. 191; Swacha, 2019, s. 178).

Skupienie uwagi ludowców na Rosji i Ukrainie jest zrozumiałe, zwłaszcza chociażby na fakt, iż wzajemne relacje tych podmiotów, z którymi Polska posiada wspólną granicę, były silnie determinowane konfliktem na wschodzie Ukrainy, wywołanym rosyjską agresją w 2014 r. Podkreślić należy jednak, że politycy PSL, podobnie, jak w latach wcześniejszych, unikali zdecydowanych deklaracji w sprawie kryzysu w stosunkach pomiędzy tymi państwami (Kirwił, 2015, s. 225).

W PSL zdawano sobie sprawę z celów przyświecających rosyjskiej aktywności na arenie międzynarodowej. Identyfikowano również narzędzia, za pomocą których były one osiągane, np. poprzez instrumentalne wykorzystanie surowców energetycznych, których Rosja jest istotnym eksporterem. Ponadto, wyrażano przekonanie, że stanowi ona realne zagrożenie dla bezpieczeństwa Polski oraz traktuje ją bardziej w kategoriach przedmiotu, niż podmiotu polityki międzynarodowej. W związku z powyższym PSL podtrzymywało swoje stanowisko wyrażane latach 2000–2015, dotyczące fundamentów ładu międzynarodowego, którego jedną z podstaw stanowić miało prawo międzynarodowe, „strzegące równowagi sił, zapobiegające hegemonii jednego państwa, koncertowi mocarstw” (Sanecka-Tyczyńska, 2018, s. 303). Politycy PSL skłaniali się również ku poglądowi, że „suwerenizacja Białorusi i Ukrainy od Rosji oraz ich westernizacja stanowią jeden z kluczowych elementów bezpieczeństwa i rozwoju Polski” (Raś, 2016, s. 198). W tym miejscu wypada podkreślić, że sprawa „suwerenizacji” tych państw obecna jest w refleksji PSL od lat 90. XX wieku (Sienkiewicz, 2005, s. 108).

Stronnictwo sceptycznie odniosło się do przedłużania sankcji gospodarczych wobec Rosji. W jego opinii nie przyniosły one oczekiwanych rezultatów, skutkowały natomiast stratami ponoszonymi przez polską gospodarkę, a zwłaszcza sektor rolno-spożywczy. Jako potencjalną przesłankę, sprzyjającą poprawie wzajemnych relacji, proponowano przywrócenie współpracy gospodarczej w strefie przygranicznej. Dodajmy, że sprawa katastrofy smoleńskiej nie była rozpatrywana przez PSL w kontekście stosunków polsko-rosyjskich, ale jako czynnik determinujący krajową politykę (*Władysław Kosiniak-Kamysz...*, 2016).

Ludowcy śledzili rozwój sytuacji na Ukrainie, a w tym jej politykę historyczną. W ich wypowiedziach dostrzec można ślady polsko-ukraińskiego konfliktu pamięci, związanego z działalnością UPA (Olszański, 2017, s. 38). Stronnictwo rozumiało, że suwerenność, niepodległość oraz integralność terytorialna Ukrainy ma istotny wpływ na bezpieczeństwo Polski, jednakże ludowcy odrzucali możliwość wysłania polskich wojsk na jej terytorium. W środowisku tym dominowało również przekonanie, że szanse zrealizowania ukraińskich ambicji przystąpienia do Unii Europejskiej oraz NATO są niewielkie. PSL pozytywnie oceniało napływ ukraińskiej siły roboczej

do Polski, dostrzegano przy tym ryzyka związane z jej pobylem w RP oraz ewentualnym odpływym do Niemiec.

Politycy PSL zdawali sobie sprawę z czynników wpływających na politykę wewnętrzną i zagraniczną Białorusi, jak również na stosunek władz tego państwa do mniejszości polskiej. W ich refleksji, dotyczącej kształtowania stosunków polsko-białoruskich, dostrzec można postulat odwołania się do „miękkich instrumentów”, charakterystycznych dla dyplomacji kulturalnej (Woroniecka, 2011, s. 121).

Rekapitulując należy stwierdzić, że w latach 2015–2019 sprawy dotyczące polskiej polityki wschodniej nie były wiodącym wątkiem w refleksji PSL. Podobnie zresztą jak to miało miejsce w latach 2000–2015, o czym wcześniej pisali Sanecka-Tyczyńska, Habowski i Tokarz. Dla ludowców istotniejsze okazały się kwestie dotyczące polityki krajowej, co niewątpliwie było pochodną słabego wyniku wyborczego w kampanii parlamentarnej 2015 r. – utraty znacznej części elektoratu.

DR HAB. TOMASZ R. DĘBOWSKI, PROF. UWR

Instytut Studiów Międzynarodowych
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Wrocławski
ul. Koszarowa 3, 51–149 Wrocław
tomasz.debowski@uwr.edu.pl

Bibliografia

- Adam Struzik, *PSL: Rolnik to nie księgowy*. (2018, 13 marca). Pobrane z: https://www.sadyogrody.pl/prawo_i_dotacje/104/adam_struzik_psl_rolnik_to_nie_ksiegowy,13014.html.
- Agresja Rosji na Ukrainę – pierwsze dwa tygodnie wojny. Raport specjalny. (2021). *Rocznik Strategiczny*, 22, 29–65.
- Andrejuk, K. (2020). Prawica, lewica i postawy wobec imigrantów. Poglądy Polaków na imigrację i ich dynamika na tle trendów europejskich. *Studia Migracyjne. Przegląd Polonijny*, 4(178), 239–264.
- Chołodowski, M. (2018, 4 sierpnia). *Opozycja: Wicemarszałek Terlecki z PiS legalizuje reżim na Białorusi*. Pobrane z: <https://bialystok.wyborcza.pl/bialy->

- stok/7,35241,20496497,opozycja-wicemarszalek-terlecki-z-pis-legalizuje-rezim-na-bialorusi.html.
- Deklaracja Pamięci i Solidarności Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Rady Najwyższej Ukrainy.* (2016, 28 października). Pobrane z: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/mp-monitor-polski/deklaracja-pamieci-i-solidarnosci-sejmu-rzeczypospolitej-polskiej-oraz-18371075>.
- Deklaracja wyborcza PSL. Wybory parlamentarne 2015. Blisko ludzkich spraw.* (2015). Warszawa: Polskie Stronnictwo Ludowe.
- Druk nr 387. Poselski projekt uchwały w sprawie uwolnienia ukraińskiego reżysera Olega Sencowa.* (2016, 30 marca). Pobrane z: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/B70E73CBB080E710C1257F8C0044C7EA/%24File/387-uchwa%C5%82a.docx>.
- Druk nr 1169. Poselski projekt uchwały w sprawie wznowienia Małego Ruchu Granicznego z Obwodem Kaliningradzkim.* (2016, 7 grudnia). Pobrane z: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/06C9EF385E6E3F65C125808B003A948B/%24File/1169.pdf>.
- Druk nr 3092. Poselski projekt uchwały w sprawie rosyjskiego ataku na okręty ukraińskiej marynarki na Morzu Azowskim.* (2018, 12 kwietnia). Pobrane z: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/7C70FB308FABC295C125836100397EE9/%24File/3092-uchwa%C5%82a.docx>.
- Elektorat PSL w latach 2005–2017. (2017). *Komunikat z Badań CBOS*, 141/2017.
- Głosowanie nr 10 na 64. posiedzeniu Sejmu dnia 15–06–2018 r. o godz. 09:16:58.* (2018, 15 sierpnia). Pobrane z: <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/agent.xsp?symbol=glosowania&nrkadencji=8&nrposiedzenia=64&nrglosowania=10>.
- Gość Wydarzeń – Władysław Kosiniak-Kamysz.* (2017, 3 lutego). Pobrane z: https://www.polsatnews.pl/wideo-program/gosc-wydarzen-wladyslaw-kosiniak-kamysz_6687751.
- Grosse, T.G. (2019, 5 listopada). *Wybory parlamentarne w Polsce 2019*. Pobrane z: <https://warsawinstitute.org/pl/wybory-parlamentarne-w-polsce-2019>.
- Habowski, M. (2004). *Koncepcje polityki zagranicznej polskich partii centrowych*. W: M.S. Wolański (red.). *Uwarunkowania i kierunki polskiej polityki zagranicznej w pierwszej dekadzie XXI wieku (159–199)*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum.
- Habowski, M. (2011). *Polityka wschodnia rządu Donalda Tuska. Wschodnioznawstwo*, 5, 89–120.
- Jackowski, J.M. (2011, 17–18 listopada). *Sojusz dla Polski*. Pobrane z: <http://www.nasz-dziennik.pl/print.php?dat=20071117&id=my21.txt&typ=my>.
- Kirwiel, E. (2015). „Polska musi być ambasadorem Ukrainy!”. *Polskie stanowisko wobec konfliktu rosyjsko-ukraińskiego 2013/2014*. *Wschód Europy*, 2(2), 211–229.
- Kosiniak-Kamysz, W. (2016, 29 stycznia). *Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu. Posiedzenie nr 10 w dniu 29–01–2016 (2. dzień obrad)*. Pobrane z: https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=10&dzien=2&wyp=8&type=P&symbol=WYPOWIEDZ_POSLA&id=174.
- Kosiniak-Kamysz, W. (2017, 9 lutego). *Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu. Posiedzenie nr 35 w dniu 09–02–2017 (2. dzień obrad)*. Pobrane z: https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=35&dzien=2&wyp=7&type=P&symbol=WYPOWIEDZ_POSLA&id=174.

- Kosiniak-Kamysz: *Bez pracowników z Ukrainy polska gospodarka stanie*. (2017, 4 lipca). Pobrane z: <https://www.pulshr.pl/rekrutacja/kosiniak-kamysz-bez-pracownikow-z-ukrainy-polska-gospodarka-stanie,44948.html>.
- Kosiniak-Kamysz: *sankcje wobec Rosji nie przyniosły efektu*. (2017, 24 kwietnia). Pobrane z: <https://www.tvp.info/30118307/szef-ludowcow-kosiniak-kamysz-o-embargu-i-sankcjach-w-gosciu-poranka>.
- Lider PSL: *celem wszystkich ugrupowań powinna być zielona energia*. (2019, 1 listopada). Pobrane z: <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/142843-lider-psl-celem-wszystkich-ugrupowan-powinna-byc-zielona-energia>.
- Łączymy Polaków. Program wyborczy 2019. (2019). Warszawa: Polskie Stronnictwo Ludowe.
- Majorek, M. (2021). Koalicja Polska w wyborach 2019. Przypadkowy sojusz czy przemyślana strategia? W: P. Borowiec, A. Tyszkiewicz (red.). *Kampania parlamentarna 2019 roku* (19–38). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Maliszewski, N., Baran, T., Wysocki, A., Wojciechowski, Ł. (2016). Czynniki warunkujące decyzje wyborcze na przykładzie polskiej kampanii parlamentarnej 2015 roku. *e-Polityka*, 17, 6–43.
- Mrozek, K. (2015, 22 października). *Wybory 2015. Komitety wyborcze a polityka wschodnia*. Pobrane z: [https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Otwarta%20Europa/Komitety%20a%20polityka%20wschodnia-22.10.2015\(1\).pdf](https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Otwarta%20Europa/Komitety%20a%20polityka%20wschodnia-22.10.2015(1).pdf), 1–11.
- Nie ma zgody na zakłamywanie historii. (2019, 1 września). Pobrane z: <https://www.psl.pl/nie-ma-zgody-na-zaklamywanie-historii>.
- Noch, J. (2016, 2 kwietnia). „Znieść sankcje wobec Rosji”. *PSL przechodzi na stronę Władimira Putina „dla dobra polskich rolników”*. Pobrane z: <https://natemat.pl/176147,zniesc-sankcje-wobec-rosji-psl-przechodzi-na-strone-wladimira-putina-dla-dobra-polskich-rolnikow>.
- Olszański, T.A. (2017). Wielka dekomunizacja. Ukraińska polityka historyczna czasów wojny. *Punkt Widzenia*, 65, s. 1–52.
- Oworuszko, J. (2016, 4 sierpnia). *Ukraina: Rada Najwyższa upamiętni „ludobójstwo Ukraińców dokonane przez państwo polskie”*? Pobrane z: <https://polskatimes.pl/ukraina-rada-najwyzsza-upamietni-ludobojstwo-ukraincow-dokonane-przez-panstwo-polskie/ar/10480667>.
- Paślawska, U. (2016, 2 listopada). *Interpelacja nr 5357 do ministra spraw wewnętrznych i administracji w sprawie wznowienia małego ruchu granicznego z obwodem kalinigradzkim*. Pobrane z: <https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=2E31333A>.
- Paślawska, U. (2017, 12 października). *Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu. Posiedzenie nr 49 w dniu 12–10–2017 (3. dzień obrad)*. Pobrane z: https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=49&dzien=3&wyp=6&type=P&symbol=WYPOWIEDZ_POSLA&id=291.
- Popielec, D. (2017). Afera taśmowa z 2014 roku jako przykład politycznego podziału w mediach – studium przypadku. *Polityka i Społeczeństwo*, 4(15), 71–81.
- Praca obcokrajowców w Polsce. (2016). *Komunikat z Badań CBOS*, 177/2016.

- Prezes PSL: zamordowani na Wołyniu byli przede wszystkim mieszkańcami polskiej wsi.* (2018, 11 lipca). Pobrane z: <https://www.polskieradio.pl/7/129/Artykul/2166291,Prezes-PSL-zamordowani-na-Wolyniu-byli-przedem-wszystkim-mieszkancami-polskiej-wsi>.
- Przeplływ elektoratów w wyborach parlamentarnych 2011 i 2015. (2015). *Komunikat z Badań CBOS*, 116/2015.
- Przywróćmy mały ruch graniczny z Rosją.* (2019, 1 czerwca). Pobrane z: <https://www.psl.pl/przywrocmy-maly-ruch-graniczny-rosja>.
- PSL chce embarga na rosyjski węgiel.* (2019, 7 października). Pobrane z: <https://www.energetyka24.com/psl-chce-embarga-na-rosyjski-wegiel>.
- PSL chce przywrócenia małego ruchu granicznego z Rosją.* (2017, 10 października). Pobrane z: <https://forsal.pl/artykuly/1076971,psl-chce-przywrocenia-malego-ruchu-granicznego-z-rosja.html>.
- PSL chce zniesienia unijnego embarga wobec Rosji. „Najbardziej tracą polscy rolnicy”.* (2016, 2 kwietnia). Pobrane z: <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/932038,psl-chce-zniesienia-unijnego-embarga-wobec-rosji.html>.
- PSL za embargiem na rosyjski węgiel i wzrostem udziału energii z OZE.* (2019, 7 października). Pobrane z: <https://www.wnp.pl/gornictwo/psl-za-embargiem-na-rosyjski-wegiel-i-wzrostem-udzialu-energii-z-oze,354563.html>.
- PSL: niech 11 lipca będzie dniem pamięci o ofiarach ludobójstwa dokonanego przez UPA.* (2016, 30 sierpnia). Pobrane z: <https://dzieje.pl/aktualnosci/psl-niech-11-lipca-bedzie-dniem-pamieci-o-ofiarach-ludobojstwa-dokonanego-przez-upa>.
- Raś, M. (2016). Rosja jako wyzwanie dla polskiej polityki zagranicznej. W: K. Czornik, M. Lakomy, M. Stolarczyk (red.). *Stosunki Polski z mocarstwami w drugiej dekadzie XXI wieku (197–216)*. Katowice: Wydawnictwo Fundacji na Rzecz Wspierania Edukacji i Samorządności Wśród Młodzieży VIRIBUS UNITIS.
- Romanowski, D. (2021). Rosja w dyskursie kampanii parlamentarnej 2019 roku. W: P. Borowiec, A. Tyszkiewicz (red.). *Kampania parlamentarna 2019 roku (321–342)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Рудницький, Ю. (2016, 2 września). Війна правд. Що робити із польськими та українськими дурницями? Pobrane z: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2016/09/2/149186>.
- Sanecka-Tyczyńska, J. (2018). *Racja stanu we współczesnej myśli politycznej. 2001–2015*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sawicki, M. (2016, 19 października). *Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu. Posiedzenie nr 28 w dniu 19–10–2016 (1. dzień obrad)*. Pobrane z: https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=28&dzien=1&wypr=13&symbol=RWYSTAPIENIA_WYP&id=336.
- Sejm podjął uchwałę w sprawie uczczenia 82. rocznicy wielkiego głodu na terenach obecnej Ukrainy i oddania hołdu jego polskim ofiarom. (2015). *Kronika Sejmowa*, 4(823), s. 26.
- Sienkiewicz, M. (2005). *Współczesne polskie nurty polityczne wobec Ukrainy, Białorusi i Litwy w latach 1989–1999*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum.
- Sosnowski, Z. (2021, 3 listopada). *Wypowiedzi na posiedzeniach Sejmu Posiedzenie nr 26 w dniu 22–09–2016 (2. dzień obrad)*. Pobrane z: <https://www.sejm.gov.pl/sejm8>.

- nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=26&dzien=2&wyp=137&type=P&symbol=WY-POWIEDZ_POSLA&id=358
- Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców. (2017). *Komunikat z Badań CBOS*, 116/2017, 1–9.
- Swacha, P. (2019). Integracja europejska i współpraca regionalna w koncepcjach programowych parlamentarnych partii ludowych w Polsce (1989–2004). *Spoleczeństwo i Polityka*, 3(60), 163–181.
- Szef PSL: czas skończyć z fałszywą poprawnością polityczną. (2017, 11 lipca). Pobrane z: <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2017-07-11/szef-psl-czas-skonczyz-z-falszywa-poprawnoscia-polityczna>
- Szustakiewicz, P. (2010). Ideologia Polskiego Stronnictwa Ludowego na początku XXI wieku. *Studia Politologiczne*, 18, 221–241.
- Teślowski, B. (2018, 14 marca). *Nie jesteśmy rusofilami, ale pragmatykami – wywiad z Urszulą Pasławską z PSL*. Pobrane z: <https://eastbook.eu/2018/03/14/wywiad-urszula-paslawska>.
- Tokarz, G.A. (2013). Ruch ludowy wobec polskiej polityki międzynarodowej. W: M.S. Wolański (red.). *Polityka zagraniczna Polski w latach 2004–2011. Struktury koncepcje sąsiedzi Izrael* (129–142). Polkowice: Wydawnictwo Dolnośląskiej Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Techniki w Polkowicach.
- Tokarz, G.A. (2020). Polskie Stronnictwo ludowe wobec zagadnień polityki zagranicznej RP w latach 2011–2015. W: T.R. Dębowski (red.). *Polskie partie parlamentarne wobec zagadnień polityki zagranicznej RP w latach 2011–2015* (123–142). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum.
- Tustanowska, A. (2018, 11 lipca). *PSL: bez pamięci o zamordowanych na Wołyniu – nie ma przyszłości*. Pobrane z: <https://dzieje.pl/aktualnosci/psl-bez-pamieci-o-zamordowanych-na-woyniu-nie-ma-przyszlosci>.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie uwolnienia Nadii Sawczenko. (2016, 9 marca). Pobrane z: http://orka.sejm.gov.pl/proc8.nsf/uchwaly/308_u.htm.
- Waldemar Pawlak odpowiedział na oskarżenia NIK ws. umowy gazowej z Gazpromem. (2018, 3 lipca). Pobrane z: <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/nik-o-umowach-gazowych-z-rosja-odpowiedz-waldemara-pawlaka/3b03dq>.
- Wiech, J. (2018, 2 lipca). *Niekompetencja, naruszanie prawa, nierzetelność. Miażdżący raport NIK o umowach gazowych z 2010 roku*. Pobrane z: <https://energetyka24.com/gaz/niekompetencja-naruszanie-prawa-nierzetelnosc-miazdzacy-raport-nik-o-umowach-gazowych-z-2010-roku>.
- Wilczyński, P.L. (2019). Wybory parlamentarne 2019 w świetle wybranych sposobów przeliczania głosów na mandaty poselskie, *Przegląd Geopolityczny*, 30, 103–114.
- Władysław Kosiniak-Kamysz: dość rozdrapywania ran. (2016, 17 listopada). Pobrane z: <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/wladyslaw-kosiniak-kamysz-dosc-rozdrapywania-ran/rxs4v5>.
- Woroniecka, A. (2011). Białoruś, Ukraina i Rosja w polskiej dyplomacji kulturalnej: wybrane zagadnienia. *Wschodnioznawstwo*, 5, 121–135.
- Wykaz posłów według ugrupowań. Polskie Stronnictwo Ludowe. (2011). *Kronika Sejmowa*, 1(726), 28–39.

- Wykaz posłów według ugrupowań. Polskie Stronnictwo Ludowe. (2015). *Kronika Sejmowa*, 1(820), 30–42.
- Z *Atlanty na wieś* (Sierakowski rozmawia z Kosiniakiem-Kamyszem). (2019, 22 maja). Pobrane z: <https://krytykapolityczna.pl/kraj/sierakowski-kosiniak-kamysz-psl-ludowy-wies-eurowybory>.
- Zieliński, M. (2016, 22 stycznia). *PiS oddaje Orlen Kremlowi*. Pobrane z: <http://zielonyszandar.com.pl/2016/01/pis-poddaje-ornen-kremlowi>.
- Zięba, R. (2015). *Polityka zagraniczna Polski w strefie euroatlantyckiej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.